

Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie

Po nich dziedziczymy

The graphic features a teal background. A central orange cone points downwards from the text. Below it, several overlapping circles in light blue, pink, red, and blue are visible. At the bottom, there are abstract shapes in green, orange, and blue.

Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie

Po nich dziedziczymy

Materiały opracowane z okazji obchodów
Zachodniopomorskich Dni Dziedzictwa 2022

Szczecin 2023

Redaktor naczelny
Maria Witek
Redaktor prowadzący
Anna Bartczak

Projekt okładki, projekt graficzny i skład
Monika Jagielska

© Copyright by Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie i autorzy

ISBN 978-933448-8-8

Wydawca
Biuro Dokumentacji Zabytków
70-506 Szczecin, Ul. Teofila Starzyńskiego 3-4
www.bdz.szczecin.pl

**BIURO
DOKUMENTACJI
ZABYTEKÓW
W SZCZECINIE**

Instytucja Kultury
Samorządu Województwa
Zachodniopomorskiego

Spis treści

Od redakcji	5
JANINA KOCHANOWSKA	
Pomorska scheda księżnej Anastazji Mieszkówny	7
SYLWIA WESOŁOWSKA	
Humboldtowie i ich pomorskie koneksje	25
DARIUSZ KACPRZAK	
<i>Nos Graeci, nos Romani, nos Pomerani</i> : dziedzictwo starożytności – dziedzictwo początku XX wieku. Szczecińska kolekcja antyczna Heinricha Dohrna	49
ANDRZEJ WOJCIECH FELIŃSKI	
Stoewer – dwa pokolenia start-upowców	73
ALICJA CYKALEWICZ-TYMBARSKA	
Grzechy młodości? Walter Gropius i wilhelmiński modernizm na Pomorzu Zachodnim	89
MARTA EWA KURZYŃSKA	
Podwaliny w ochronie przyrody Pomorza Zachodniego, czyli rzecz o rewolucjonistach natury	113
ANNA LEW-MACHNIAK	
Janina Szczerska – pionierka szczecińskiej oświaty	143
KATARZYNA ZWIERZEWICZ	
Czesław Piskorski – dziennikarz, pisarz i wydawca, pionier polskiego krajoznawstwa na Pomorzu Zachodnim	153
KRZYSZTOF KOWALSKI, WOJCIECH FILIPOWIAK	
Profesor Władysław Filipowiak (1926–2014). Kształtowanie tożsamości regionalnej Pomorza Zachodniego	169
ALEKSANDRA HAMBERG-FEDEROWICZ	
Mirosław Hamberg. Inżynier wszechstronny, nauczyciel wielu	185

Janina Szczerska – pionierka szczecińskiej oświaty

Urodzona w 1897 r. w Stryju Janina Szczerska pochodziła z rodziny inteligentnej. Kształciła się w Prywatnym Gimnazjum Żeńskim w rodzinnym mieście. W okresie pierwszej wojny światowej uczęszczała do polskiego gimnazjum w Wiedniu, a po odzyskaniu niepodległości studiowała filologię na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie uzyskała tytuł magistra filologii klasycznej i polonistyki. Po studiach pracowała najpierw w gimnazjum męskim w Stryju, a następnie przez blisko dziesięć lat, aż do wybuchu wojny, była dyrektorką Państwowego Gimnazjum Żeńskiego i Liceum im. Królowej Jadwigi w Siedlcach.

W roku 1939 wróciła do Lwowa, gdzie rozpoczęła pracę w szkole średniej. Po zajęciu miasta przez Niemców w 1941 r. rozpoczęła działalność w Związku Walki Zbrojnej, a potem w Armii Krajowej, zajmując się nasłuchem i dostarczaniem informacji do prasy konspiracyjnej¹. Po kilku miesiącach nastąpiła dekonspiracja jej grupy. Szczerskiej udało się jednak przedostać do Warszawy, potem kilkakrotnie zmieniając miejsce pobytu. W maju roku 1943 w efekcie urzędzonej obławy, została aresztowana w Chełmnie i osadzona w więzieniu na Zamku Lubelskim. Po otrzymaniu wyroku śmierci była przewieziona do więzienia w Pińczowie, skąd w czerwcu 1944 r. wraz z grupą 300 więźniów została uwolniona przez partyzantów. Wówczas też trafiła ponownie do Warszawy, gdzie wzięła udział w powstaniu warszawskim. Krótko przed jego zakończeniem została ponownie aresztowana i wywieziona do obozu w Ravensbrück, gdzie poddano ją eksperymentom medycznym².

Po wyzwoleniu obozu przez Armię Czerwoną Janina Szczerska udała się wraz z grupą kobiet pieszo do Polski. Po kilku dniach marszu, 11 maja 1945 r. dotarła do Szczecina. Ponieważ chciała powrócić do zawodu nauczycielki, wyruszyła do Stargardu Szczecińskiego, gdzie natychmiast zgłosiła się do funkcjonującego tam Inspektoratu Szkolnego Kuratorium Okręgu Szczecińskiego. Przypadkiem spotkała się tam z dr. Stanisławem Helsztyńskim, z którym znała się jeszcze sprzed wojny, kiedy jako dyrektorka szkoły w Siedlcach

¹ *Pionierskie lata oświaty szczecińskiej 1945–1948*, red. L. Turek-Kwiatkowska, Poznań 1975, s. 281–282.

² A. Głowacka, A. Maciejowska, *Pisane mikrofonem*, Szczecin–Olsztyn 2004, s. 56.

podlegała mu jako kuratorowi lubelskiemu. Niewątpliwie miało to znaczenie dla zaproponowania jej współtworzenia polskiego systemu szkolnictwa w Szczecinie, na co bez wahania wyraziła zgodę³.

Budynek Państwowego Gimnazjum i Liceum w Szczecinie przy ul. Piastów 12, l. 40. XX w.
Ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie

³ *Ostatni dzień*, „Głos Szczeciński”, nr 303, 22.12.1965 r., s. 3.

Janina Szczerska (1897–1981) – organizatorka i dyrektorka pierwszej szkoły ogólnokształcącej w Szczecinie, l. 40. XX w. Ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie

Jej powrót do Szczecina możliwy był dopiero w lipcu 1945 r. – w momencie ostatecznego przekazania miasta polskim władzom. Szczerska miała zająć się organizacją pierwszej szkoły średniej. Swoją pracę rozpoczęła od znalezienia odpowiedniej siedziby; ostatecznie wybrała budynek przy Bar-nimstrasse 12 (obecnie aleja Piastów 12), w którym przed wojną funkcjonowało gimnazjum męskie. W porównaniu z innymi obiektami użyteczności publicznej w mieście był on zniszczony w niewielkim stopniu, brakowało w nim jednak niezbędnego wyposażenia. Pomimo tych trudności Szczerska energicznie podjęła kolejne kroki. Aktem wręcz symbolicznym było zamocowanie na budynku własnoręcznie namalowanej tablicy z nazwą szkoły, a także wywieszenie polskiej flagi uszytej z prześcieradeł. Następnie przystąpiono do uporządkowania wnętrza, wynosząc przy tym zbędne sprzęty. Kolejnym etapem było gromadzenie podstawowego wyposażenia szkolnego i pomocy naukowych. W wyniku zaangażowania Szczerskiej, nadzorującej osobiście drobne prace remontowe, w działania te włączyli się zarówno żołnierze, jak i rodzice uczniów. Ojcowie wraz z wojskowymi zwozili ławki, krzesła, szafy

i inne sprzęty szkolne, a matki myły okna i sprzątały pomieszczenia. Dzięki ich aktywności 2 września 1945 r. udało się zainaugurować rok szkolny. Jeden z pierwszych szczecińskich nauczycieli, Jerzy Brinken po latach wspominał, iż sama uroczystość „miała charakter wielkiej manifestacji patriotycznej. Wzdłuż alei Piastów zgromadziła się niemal cała ludność polska zamieszkała wówczas w Szczecinie. Były przemówienia, śpiewano *Rotę*, ocierano łzy wzruszenia”⁴.

Warunki w jakich rozpoczęła funkcjonowanie szkoła nie były łatwe. W pierwszych miesiącach brakowało bowiem wszystkiego: podręczników, zeszytów, pomocy naukowych, a nawet dzienników lekcyjnych. Dodatkową trudność stanowiła duża rotacja kadry nauczycielskiej. Do pracy zgłaszało się bowiem wielu pedagogów, szybko jednak podejmowali oni decyzję o opuszczeniu Szczecina, co związane było ze skrajnymi warunkami życia, jak i brakiem elementarnego poczucia bezpieczeństwa. Niemniej dość szybko udało się Szczerskiej zaangażować do pracy nauczycieli wykwalifikowanych i – co najważniejsze – z wieloletnim stażem. Dzięki temu już w pierwszym roku szkolnym udało się skompletować trzon rady pedagogicznej⁵.

Jednocześnie Janina Szczerska od samego początku w miarę swoich możliwości starała się integrować młodzież. Miała do tego przyczynić się nie tylko sama nauka szkolna, ale również, na wzór zwyczajów z okresu międzywojennego, uroczyste obchodzenie imienin dyrektora szkoły. Ważną rolę w prowadzonej przezeń pracy wychowawczej pełniły także funkcjonujące w szkole organizacje. Początkowo szkoła – jedyna tego rodzaju w mieście – miała charakter koedukacyjny. Z powodu braku budynków, a także niewystarczającej liczby nauczycieli nie było bowiem innej możliwości. W październiku 1946 r., gdy sytuacja uległa względnej stabilizacji, dokonany został podział placówki: chłopcy zostali przeniesieni do powstałego wówczas II Gimnazjum i Liceum Męskiego przy ulicy Henryka Pobożnego, dziewczęta zaś pozostały przy alei Piastów, gdzie utworzono szkołę żeńską⁶.

Kierowana przez Szczerską placówka szybko stała się szkołą wzorcową, w której obowiązywała przedwojenna dyscyplina. Uczennice nie mogły spotykać się z chłopcami, malować się, robić trwałej ondulacji, ani późno wychodzić

⁴ J. Brinken, *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące*, w: *Pionierskie lata oświaty szczecińskiej 1945–1948*, red. L. Turek-Kwiatkowska, Poznań 1975, s. 68.

⁵ Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej APSz), zespół Towarzystwo Przyjaciół Szczecina, sygn. 4, *Szkic monograficzny I Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego w Szczecinie w latach 1945–1948*, oprac. J. Brinken, Szczecin 1970, s. 7.

⁶ APSz, zespół I LO w Szczecinie, sygn. 15, *Opracowanie rocznicowe 25-lecie Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Skłodowskiej-Curie w Szczecinie*, b.p.

Drużyna harcerska Państwowego Gimnazjum i Liceum w Szczecinie, 1947.
Ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie

z domu bez opieki kogoś starszego. Obowiązywały szkolne mundurki, co miało obligować do odpowiedniego zachowania, a także wiązać się z poczuciem odpowiedzialności za dobrą opinię o szkole⁷. Lekcje rozpoczynano od modlitwy, zaś w czasie szkolnych uroczystości odprawiano nabożeństwa. Wszystko to sprawiało, że szkoła szybko zyskała miano „Klasztoru”, a uczennice nazywano „Szczerytkami”.

Dyrektorka w podobnie rygorystyczny sposób podchodziła również do podległych jej nauczycieli, od których wymagała nie tylko kompetencji, ale i rzetelności w wykonywanych obowiązkach, punktualności oraz dbałości o wygląd⁸. Zarówno swoim uczniom, jak i podwładnym starała się przekazywać dawny system wychowawczy. W tym czasie dla władz nie był jeszcze ważny charakter szkoły, ale przede wszystkim stworzenie podstaw polskiego systemu edukacji.

⁷ A. Głowacka, A. Maciejowska, *Pisane mikrofonem...*, s. 51.

⁸ J. Bohatkiewicz, *Janina Szczerska. Przełożona „Szczerytek”*, w: *Ku Słońcu 125. Księga z miasta umarłych*, red. M. Czarniecki, Szczecin 1987, s. 235.

Zasadnicza zmiana pozycji Szczerskiej jako dyrektora szkoły nastąpiła w 1948 r. Dla władzy, która przystąpiła wówczas do reformy oświaty, wprowadzającej zmiany organizacyjne i programowe, coraz ważniejsze stawało się bowiem nie tylko jak wyglądają plany pracy wychowawczej, ale także kto nadzoruje ich realizację. Chciano posiadać pewność, że dyrektorzy szkół będą zaufanymi oraz sprawdzonymi ludźmi.

Szczerska niewątpliwie rozumiała swoją rolę i to czego od niej oczekiwano. Pełniąc funkcję kierowniczą w oświacie w tamtym okresie, chcąc czy nie chcąc, musiała wykazywać właściwą postawę ideologiczną. Rozumiejąc ówczesną sytuację polityczną, potrafiła jednak ryzykować swoim stanowiskiem, by nie bacząc na niebezpieczeństwo, wspierać zarówno psychicznie, jak i materialnie, osoby z „niewłaściwym” życiorysem⁹. Zdarzało się też, że sama bezpośrednio interweniowała, jak np. w sprawie zatrzymanej przez Urząd Bezpieczeństwa Elżbiety Dziembowskiej, pseudonim „Dewajtis”, która w czasie wojny była łączniczką Armii Krajowej i brała udział w zamachu na „kata Warszawy” – Franza Kutscherę. Sprawa ta stała się na tyle głośna, iż władze centralne nakazały „odpuścić Dziembowskiej >przestępstwo<”, w efekcie czego mogła powrócić do szkoły¹⁰. Wydaje się jednak, iż interwencja ta nie została zapomniana Szczerskiej, której pozycja w związku z ustąpieniem w 1950 r. Piotra Zaremby ze stanowiska prezydenta, zaczęła ulegać stopniowo osłabieniu¹¹.

W styczniu 1951 r. w szkole przeprowadzono wizytację, której celem było zweryfikowanie stanu realizacji wytycznych programu wychowawczego. W jej trakcie znaleziono w zeszytach uczennic zapisy uznane za „reakcyjne”, jak np. „Historię mierzy się prawdą, a nie łokciem dzisiejszej rzeczywistości”¹². Jednocześnie zwrócono uwagę na niewielką liczbę gazetek ściennych o charakterze propagandowym, na mało intensywną współpracę z zakładami pracy, a także niewłaściwy skład społeczny zarządu Związku Młodzieży Polskiej, który w całości składał się z osób pochodzenia inteligenckiego. Szczerska odrzucając te zastrzeżenia, wyjaśniała, iż młodzież znajdowała się w stałym kontakcie z poszczególnymi zakładami pracy, jednak w kilku przypadkach była ona zbyt zaabsorbowana innymi obowiązkami, aby mogła uczestniczyć we wszystkich spotkaniach. Jednocześnie tłumaczyła, że udział dzieci inteligencji

⁹ J. Dżaman *Szczecinianie stulecia*, Łódź 2000, s. 120.

¹⁰ A. Głowacka, A. Maciejowska, *Pisane mikrofonem*, s. 53–54.

¹¹ M. Machałek, *Janina Szczerska – nauczyciel i wychowawca w trudnych czasach*, w: *Szczecin – historię tworzą ludzie*, red. K. Rembacka, Szczecin 2010, s. 160.

¹² APSz, I LO w Szczecinie, sygn. 21, Posiedzenie Rady Pedagogicznej z dnia 22.01.1951 r., b.p.

w pracach ZMP nie był niczym zaskakującym, zważywszy na to, iż do placówki uczęszczała przede wszystkim młodzież z tej grupy społecznej, która była przy tym najbardziej aktywna. Wydaje się jednak, że jej tłumaczenia nie były brane pod uwagę, gdyż w zaleceniach pokontrolnych podkreślano, aby „wzmóc czujność polityczną (...) szkoły, by nie działał na jej terenie wróg klasowy”¹³. Na tych uwagach jednak się nie skończyło. W kolejnych miesiącach pod adresem Szczerskiej wysuwano następne zastrzeżenia. W końcu w czerwcu 1951 r. dostała naganę za pobieranie od uczennic opłat niemających podstaw prawnych. Władze odrzucając jej wyjaśnienia uznały, iż jako dyrektorka nie tylko odpowiada za działania wszystkich podległych jej pracowników, ale również winna mieć rozeznanie na temat pochodzenia pieniędzy, którymi zarządza¹⁴.

30 września 1951 r. Szczerska została odwołana z funkcji dyrektora szkoły. Nie tylko nie podano przy tym żadnych powodów tej decyzji, ale wszystko odbyło się bardzo szybko. Jej samej, po wręczeniu decyzji o odwołaniu, nie pozwolono nawet zabrać swoich rzeczy z gabinetu¹⁵. Trzy dni później podpisała protokół przekazujący stanowisko, by niemalże natychmiast wyjechać z miasta¹⁶.

Janina Szczerska po opuszczeniu Szczecina, początkowo objęła stanowisko nauczycielki w szkole w Pyskowicach, po czym po dwóch latach przeprowadziła się do Bielska-Białej, gdzie rozpoczęła pracę w Szkole Podstawowej i Liceum Ogólnokształcącym nr 2. W marcu 1958 r. listownie skontaktowała się z nią Helena Kmiotek – jej dawna uczennica z Państwowego Gimnazjum i Liceum w Szczecinie, która w imieniu absolwentek szkoły zapraszała ją na uroczystość z okazji zbliżającej się dziesiątej rocznicy uzyskania świadectwa z egzaminu dojrzałości¹⁷. Szczerska skorzystała z zaproszenia, efektem czego było odnowienie szczecińskich kontaktów oraz otrzymanie i przyjęcie propozycji ponownego objęcia – od września 1959 r. – stanowiska dyrektorki I Liceum Ogólnokształcącego¹⁸.

¹³ Tamże.

¹⁴ APSz, zespół Kuratorium Okręgu Szkolnego Szczecińskiego, sygn. 405, Akta osobowe, b.p.

¹⁵ APSz, I LO w Szczecinie, sygn. 452, Pismo ws. zatrudnienia Janiny Szczerskiej na stanowisku nauczycielki i dyrektorki w Szkole Podstawowej i Liceum Ogólnokształcącym im. Marii Curie Skłodowskiej w Szczecinie z dnia 16.06.1959 r., b.p.

¹⁶ Protokół zdawczo-odbiorczy przekazania stanowiska przez Janinę Szczerską z dnia 3.10.1951 r., ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie.

¹⁷ Zaproszenie Komitetu Organizacyjnego Zjazdu 10-lecia matury 1948 r., Szczecin 17.03.1958 r., ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie.

¹⁸ APSz, I LO w Szczecinie, sygn. 452, Pismo ws. zatrudnienia Janiny Szczerskiej na stanowisku nauczycielki, b.p.

Szczecin, dn. 17. III. 1958r.

Szanowna Pani Dyrektor!

Z okazji 10-ciolecia uzyskania świadectwa
dojrzałości przez absolwentów I Ogólnokształcącego
Gimnazjum i Liceum im. M. Curie-Skłodowskiej
w Szczecinie w roku 1948 mamy zaszczyt prosić
W. Panią o wzięcie udziału w spotkaniu, które odbędzie się
w dniu 17. V. 58r.

Przewidywany program:

Godz. 10⁰⁰ - Msza Św. w Kościele Królowej Korony Polskiej,
celebrowana przez ks. prefekta Edwarda Koryła.

- " 12⁰⁰ - Oficjalne spotkanie w szkole przy Al. Piastów 12.

- " 17⁰⁰ - Wspólny podwieczorek.

Koszty związane z przyjazdem pokryje Komitet Organizacji
Uprzejmię prosimy o odwrotne zawiadomienie nas
i wyrażenie swej zgody na wzięcie udziału w spotkaniu.

Za Komitet Organizacyjny
Helena Kmiotek / Kacprzakówna /
Szczecin Al. Boh. Warszawy 79m 1.

Zaproszenie Komitetu Organizacyjnego Zjazdu 10-lecia matury 1948 r., 17 marca 1958 r.
Ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie

Tuż po powrocie Szczerska starała się być w miarę aktywna, co jednak nie zawsze się jej udawało. Coraz częściej dawał bowiem o sobie znać upływ czasu. Gdy ponownie objęła funkcję dyrektora szkoły miała 62 lata, była więc już mniej energiczna niż wcześniej. Kilkukrotnie musiała przy tym korzystać z leczenia uzdrowiskowego. Pomimo wieku emerytalnego, kierowała szkołą jeszcze przez sześć lat. Przez ten czas w swojej pracy starała się brać pod uwagę kierunki ogólnokrajowej polityki oświatowej. Przełom, który nastąpił w Polsce w 1956 r., tylko częściowo bowiem zmienił ideologiczne uwarunkowania pracy nauczycieli. Państwo nadal wymagało od dyrekcji szkół bezwzględnego wypełniania przyjętych założeń, stale kontrolując ich działania. Nie inaczej było w przypadku I Liceum Ogólnokształcącego. Istotnym momentem w działalności zawodowej Szczerskiej była zmiana charakteru szkoły, która od 1963 r. stała się koedukacyjna. To przekształcenie dyrektorka przyjęła z dużym niezadowoleniem, nie chciała pogodzić się z tą transformacją oraz z liberalizacją zasad, np. dotyczących ubioru i zachowania. Stawała się, zdaniem uczniów i ich rodziców, a także części nauczycieli, coraz bardziej apodyktyczna i bezkompromisowa. Przy każdej sposobności zwracała uwagę na obowiązujące zasady i wytykała niedociągnięcia nie tylko młodzieży, ale też nauczycielom, m.in. niepunktualne rozpoczynanie lekcji oraz nieprzestrzeganie obowiązku uczestnictwa w zajęciach.

Po zakończeniu pracy w szkolnictwie Janina Szczerska jeszcze przez pewien czas była czynna zawodowo. W niepełnym wymiarze godzin została zatrudniona w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Szczecinie, gdzie jako znawczyni literatury polskiej i klasycznej zajmowała się opracowywaniem zbiorów. Równocześnie udzielała się w pracy społecznej jako członek Związku Nauczycielstwa Polskiego, Wojewódzkiego Zarządu Więźniów Politycznych, Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, a także Wojewódzkiego Komitetu Obrońców Pokoju. Pełniła również funkcję radnej Miejskiej Rady Narodowej w czterech kadencjach, opiekując się Ligą Kobiet.

Zmarła w 1981 r. w wieku 83 lat. Została pochowana w Alei Zasłużonych na Cmentarzu Centralnym w Szczecinie. W 1998 r. na wniosek działającego przy I Liceum Ogólnokształcącym Stowarzyszenia „Szczerytek”, jej imieniem został nazwany skwer w centrum miasta, niedaleko od szkoły¹⁹, a piętnaście lat później na kamienicy przy alei Piastów 66 odsłonięto upamiętniającą ją tablicę w ramach szlaku „Niezwyczajni szczecinianie i ich kamienice”. Pamiątki po twórczyni początków powojennego szczecińskiego szkolnictwa średniego

¹⁹ *Encyklopedia Szczecina*, red. T. Białycki, t. 2, Szczecin 2001, s. 464.

można znaleźć także w zbiorach Muzeum Narodowego w Szczecinie Oddziale Muzeum Historii Szczecina.

O AUTORCE

DR ANNA LEW-MACHNIAK – historyk, adiunkt w Muzeum Narodowym w Szczecinie. Zainteresowania badawcze koncentrują się na historii współczesnej Szczecina. Autorka lub współautorka wystaw o profilu historycznym (m. in. Wymyślając miasta na nowo. Helena Kurcysz – architektka i urbanistka, Między otwartą wrogością a fasadową przyjaźnią. Heliodor Sztark – polski konsul w niemieckim Szczecinie), a także kilkadziesiąt artykułów naukowych i popularnonaukowych.
